

НІМЕЦЬКА НАЗВА КОНВІСАРА У ДЗЕРКАЛІ ПОЛЬСЬКИХ, УКРАЇНСЬКИХ І БІЛОРУСЬКИХ ПАМ'ЯТОК

Статтю присвячено дослідженню німецької назви конвісара в німецькій, польській, українській та білоруській мовах. Розглядається історія вивчення цієї назви ремісника, аналізуються її витoki, історія поширення і процес формування в слов'янських мовах на основі писемних пам'яток XIV–XVIII ст.

Ключові слова: назва ремісника, запозичення, дисиміляція, німецькі діалекти, історія мови, міжмовні контакти.

Конвісарем у давнину називали ремісника, який способом лиття виготовляв побутовий посуд і прилади, а також розкішний посуд для багатих городян і дворян, посудини цехового та церковного вжитку.

Щодо виникнення цієї ремісничої назви серед мовознавців існують певні розбіжності. А. Брюкнер вважав, що п. *konwisarz* «майстер з виготовлення олов'яного литва, конвісар» походить від п. *konwi* (форма множини від п. *konew* «кінва»), що замінило нім. *-giesser*. У свою чергу п. *konew* (за посередництвом ч. *konew*) запозичене з німецької мови, пор. *Kanne* «т. с.»¹. На думку Г. Корбути, п. *konwisarz* походить від дисимільованої середньовісньонімецької форми *kannegiesser*, що в польській мові асимілювалася з п. *konew* (мн. *konwi*)². Е. Еггерс та Б. Симанцік також поділяють думку, що *konwisarz* — пряме запозичення з німецької мови, але вихідною формою вважають повну свн. форму *kannengiezer / kannelgiezer* «ремісник, що виливає свої вироби з олова», у якій під впливом п. *konew* голосна *a* змінюється на *o*, а приголосна *g* — на *w*³. Е. Еггерс указує при цьому на те, що п. *konew* (мн. *konwi*) є більш раннім запозиченням, і навіть припускає, що початковим польським варіантом назви ремісника був **konwigisarz*, у якому на основі вокальної ідентичності складів *-wi-* та *-gi-* відбулася повна дисиміляція до *-wi-*⁴. Водночас В. Кестнер хоч і припускає вплив п. *konew*⁵, однак, на його

¹ *Brückner A.* Słownik etymologiczny języka polskiego. — Warszawa, 1985. — S. 252.

² *Korbut G.* Wyrazy niemieckie w języku polskim pod względem językowym i cywilizacyjnym // *Prace filologiczne.* — Warszawa, 1893. — Т. 4. — S. 435.

³ *Eggers E.* Die Phonologie der deutschen Lehnwörter im Altpolnischen bis 1500. — München, 1988. — S. 54, 186; *Symanzik B.* Die alt- und mittelpolnischen Handwerkerbezeichnungen : Onomasiologisch-semasiologische Studien unter Berücksichtigung wissenschaftlicher Aspekte. — Münster ; Hamburg, 1993. — S. 128.

⁴ *Eggers E.* Op. cit. — S. 123.

⁵ *Kaestner W.* Die deutschen Lehnwörter im Polnischen: Einleitung und Lautlehre : Diss. zur Erlangung des Doktorgrades. — Leipzig, 1939. — Т. 1. — S. 110.

думку, п. *o* не є субституцією нім. *a*, а походить із східносередньонімецького наріччя, де відбувається перетворення $a > o$. Точнішою локалізацією лабіалізації $a > o$ з наступним $n + g$ дослідник називає північнобогемський говір, що межує з сілезьким⁶. На думку А. Баньковського, зникнення *-en* унаслідок дисиміляції відбулося ще в німецькій мові й передалося польській (п. *konwisarz* < свн. *kann(en)-giesser*), але він також не відкидає прив'язування до п. *konew*, хоч і висловлює сумнів щодо цього⁷. Лише скорочену вихідну форму (свн. *kanngiesser*) для п. *konwisarz* убачають А. де Вінценз і Г. Гентшель, але вони також припускають запозичення з незасвідченого свн. **konngiesser*, що відбулося так само під впливом п. *konew*⁸. А М. Френцель вагається між безпосереднім запозиченням з німецької мови назви ремісника й утворенням її від п. *konew*⁹. Дослідники білоруської мови одностайно твердять, що *конвисарь* «ливарник» походить від стп. *konwisarz*, а той — від свн. *kann(en)giezer*¹⁰. В українській мові етимологію назви ремісника *конвисар* сформулював Р. Смаль-Стоцький. Він вважав, що вона утворена від складного слова, яке своєю чергою походить від свн. *kanne* і *giezen*¹¹. Необхідно зазначити, що хоча в ономастичному словнику К. Ліннарцта¹² є згадка про особову назву *Kanne(n)wischer*, яку автор пояснює як «той, хто чистить олов'яні кінви за допомогою хвоща, лат. *equisetum*, що містить велику кількість кремнієвої кислоти», проте в історичних словниках німецької мови не знаходимо підтвердження існування такої назви професії і цілком погоджуємося з З. Клімеком, що *Kanne(n)wischer* є вже германізованим варіантом п. *konwisarz*¹³.

Отже, існують розбіжності в поглядах мовознавців не лише щодо того, чи запозичили слов'янські мови готову назву конвісара, але і яка її німецька форма лягла в їхню основу (свн. *kannengiezer* / *kannelgiezer*, *kanngiesser* чи *kanngiesser* / **konngiesser*), а також форма однини чи множини польської назви кінви (п. *konew* чи *konwi*) вплинула на остаточне формування польської назви ремісника.

Назва конвісара розглядалася автором також у дисертаційному дослідженні¹⁴, що в основному обмежувалося вивченням сілезьких, нижньопрус-

⁶ Ibid.— S. 5.

⁷ *Bañkowski A.* Etymologiczny słownik języka polskiego.— Warszawa, 2000.— Т. 1.— S. 791.

⁸ *Vincenz A. de, Hentschel G.* Wörterbuch der deutschen Lehnwörter in der polnischen Schrift- und Standardsprache : Von den Anfängen des polnischen Schrifttums bis in die Mitte des 20. Jahrhunderts.— <http://www.bis.uni-oldenburg.de/bis-verlag/wdlp/46701.html>.

⁹ *Frenzel M.* Die Handwerkerbezeichnungen im Westslawischen : Diss. zur Erlangung des Doktorgrades.— Berlin, 1969.— S. 12.

¹⁰ *Булыка А. М.* Лексичныя запазычанні ў беларускай мове XIV–XVIII ст.— Мінск, 1980.— С. 88–89; *Гарбачык М. Р.* Назвы асоб па рамяству і прафесіі ў беларускай мове : Дісс. ... канд. філал. навук.— Мінск, 1992.— С. 148.

¹¹ *Smal-Stockyj R.* Die germanisch-deutschen Kultureinflüsse im Spiegel der ukrainischen Sprache.— Leipzig, 1942.— S. 168.

¹² *Linnarzt K.* Unsere Familiennamen : Zehntausend Berufsamen im Abc erklärt.— 3. stark verm. Aufl.— Bonn [u.a.], 1958.— Bd 1.— S. 109.

¹³ *Klimek Z.* Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych.— Kraków, 1997.— Cz. 5.— S. 119.

¹⁴ *Пуц Т.* Східнонімецькі назви ремісників та їхнє поширення у польській, білоруській і українській мовах XIV–XVII ст. : Канд. дис.— Л., 2008.— 205 с.

ських і східнопомеранських назв ремісників та їх поширення в польську, українську та білоруську мови. Серед іншого встановлено, що не всі форми фіксації слов'янських назв ремісників німецького походження мають відповідники в колишніх східнонімецьких діалектах і що територія поширення тих, які мають еквіваленти в аналізованих німецьких говорах, не обмежується дослідженими німецькими діалектами. Завдання цієї розвідки, як і кількох попередніх¹⁵, полягає у вивченні всієї території поширення назв ремісників, що фіксуються у слов'янських мовах, у цілому німецькомовному ареалі. Це дозволить точніше встановити територію їхнього походження, а залучення до етимологічного аналізу нових лексикографічних даних слов'янських мов — процес становлення в них запозиченої назви конвісара.

У пам'ятках польської мови ця назва фіксується вже наприкінці XV ст.: «Honestā Margaretha Helcznarowna consors Nicolai *convissar*» (Lwów, 1498; SSTP¹⁶, III, 331), «Fusor pocularius eyn kannen gieffer *Konwysar*» (Kraków, 1528; SJP XVI, X, 592), «Item wkracowye v Pawla *Conviffara* quarthā cząnowā vkradl» (1544–1578; там же), «Item Thu v Czarnich mnychow w klastorze przystawką cząnowā vkradl thą przedal *konvifsarcze* ze wroclawya wyarmark za trzi pulgrof chky» (1547; там же), «Aerarius faber. Pufzkars / *Konwifars* ten ktory zwonyl Rufznice / albo działa leye» (Królewiec, 1564; там же), «*Konwisarzowi* za czternaście cech wodnych» (Śądeczyzna, 1616; Bubak, 1, 300), «Stannarius, ein Kannengießer. P. *Konwisarz*» (Gdańsk, 1596; Symanzik, 128), «Ociec dał go (sc. syna) do Jukiennika <...> kościelnika / *konwifarza* <...> na Jkofztowanie» (Toruń, 1612; Kart. XVII–XVIII), «*Konwifarz* / Fuforštāni, faberaeris» (Wilno, 1642; там же), «*Konwirs* / v. Koadiutor 2. *Konwifarz*» (Kraków, 1643; там же), «*Konwifarz*» (Wrocław, 1646; там же), «*Konwifarz* (fr. potier d'eftain)» (Gdańsk, 1653; там же), «*Konwifarz* (Cynoley) chory choruje» (Świdnica, 1689; там же), «*Konwisarzowi* za cyne przerobiono nowo brano» (20-i pp. XVIII ст.; там же), «*Konwisarz* co cynowe statki robi y przedaie» (Warszawa, 1745; там же), «*Konwifarz*, ein Kanngißer» (1753; там же). Якщо розглядати лише польську назву ремісника, то справді може виникнути думка, що вона утворена від п. *konew*, точніше від її форми множини *konwi*, а не від німецької назви, хоч і має «підозріле» *s* перед суфіксом *-arz*. Однак якщо взяти до уваги відпрофесійні прізвиська, можна помітити, що *Kongisser* фіксується від початку XV ст.: «Sigismundus *Kongisser* de Stradomya» (ziemia Krakowska, 1421; SSNO, III, 74), «Prouidum Mathis *Congysscher* <...> Mathis *Congysser*» (Warszawa, 1445; там же). У середині цього століття відбувається зміна суфікса *-er* на *-ar* при збереженні *g*: «In presencia <...> Niklos *Kongissar*, civ(e) Leopoliens(i)» (Sanok, 1446; там же, 73–74), «Petro et Michaeli, fratribus germanis dictis *Congissarowye*, civibus Leopoliensibus» (Lwów, 1464; там же, 74). А субституція *g > w* відбувається вже наприкінці XV ст., хоча ще фіксується і попередня форма: «Present(e) <...> Iohanne *Convissar*, viccari(o)» (Gniezno, Poznań або Włocławek, 1486; там же, 73), «Casper *Konwissar* advocatus» (Śądeczyzna,

¹⁵ Пущ Т. Б. *Barbier* та його варіантні назви в німецькій, польській та східнослов'янських мовах // Мовознавство. — 2014. — № 2. — С. 70–77; Пущ Т. Німецькі назви ремісників друкарського ремесла у польській та східнослов'янських мовах // Slavia: časopis pro slovanskou filologii. — Praha, 2015. — Roč. 84. Seš. 2. — S. 409–415; Pyts T. Deutsche Bezeichnungen für Bauarbeiter im Spiegel polnischer, ukrainischer und weißrussischer Denkmäler des 14–17. Jahrhunderts // Germanoslavica. — Prag, 2016. — Jg. 27. N 1. — S. 18–57.

¹⁶ Список скорочень див. у кінці статті.

1488; Bubak, 1, 300), «Present(e) <...> Iohanne *Convyszar* ecclesie Leopoliensis vicari(o)» (Lwów, 1489; SSNO, III, 73), «Martinus *Congissar*» (Sądeczczyzna, 1501; Bubak, 1, 270), «Lorenz *Convissar*, Laurentius *Convissar*» (Sądeczczyzna, 1514, там же, 300), «u thegosz Mikołaja *Konwiszarza*» (Sądeczczyzna, 1575; там же). Субституцію *g > w* зафіксовано і в імені дружини ремісника: «Adversus Margaretham *Conwysarkam*» (Lwów, 1472; SSNO, III, 74), «*Congischarka* de Poznania» (Gniezno, Poznań або Włocławek, 1492; там же), «*konwisarka*» (XVII ст.; Kart. XVII–XVIII). Польські джерела документують також один випадок утворення відпрофесійного прізвиська з кореневою голосною *a*, що також вказує на вихідну форму запозиченого варіанта назви ремісника: «Moram agens circa *Kangisser* in platea sancti Nicolai» (Kraków, 1485; SSNO, III, 74).

Саме сформована в польській мові гібридна форма *convissar / konwisar(z)* поширюється далі на схід, де вже майже не зазнає фонетичних змін. У старобілоруській мові вона з'являється в середині XVI ст.: «продали есьмо сѣножать свою власною, конвисару мѣста Виленского <...>» (1545; ГСБМ, 15, 253), «Я тотъ домъ небощыка Мартына Ганцовича *конвисара* на его королевскую милость взялъ и в него се увезаль» (1588; там же), «Постановившись очевисто Пилипъ Рогоза *конъвисаръ*, Максимъ Богдановичъ бляховникъ <...> ремесники и мещане могилевскіе» (Могильов, 1635; там же, 253–254), також як особова назва: «Станиславъ *Конвисаръ* 1 ¼» (Берестя, 1566; ДМАМЮ, 206). У староукраїнській мові фіксується з другої половини XVI ст.: «<...> купьци мѣста Лво(в)ского Маты(с) абтика(р) Маты(и), *ко(н)-виса(р)* <...>» (Луцьк, 1570; КСУМ), «А(н)дрѣ(й) Ши(х)атѣ(н)ко, *конъвъса(р)*» (Лохвиця, 1656; ЛРК, 82), «<...> наказали(с)мо си(м) декърето(м) наши(м), абы А(н)дрѣя *конъвъцарѣ* <...> жалобѣ досконале поє(д)навъши, погодиль» (там же), «Куплено бѣлого желѣза за 20 к. и *конвисару* за роботу дано 20 к.» (1719–1723; ІСУЯ, 2, 375), «*конвисарю* <...> что здѣлал <...> шестъдесять колець даль» (1741; КІСУЯ).

Якщо порівняти території поширення форм назви конвісара в німецьких діалектах — *Kannengießer*, *Kannegießer* і *Kanngisser* — на основі історичних пам'яток німецької мови, можна зробити висновок, що всі вони могли бути запозичені польською мовою через поширення їх на суміжних з польськими землях. Так, повна назва ремісника *Kannengießer* фіксується в середньонімецьких наріччях ще в XIV ст. У західносередньонімецькому наріччі це ремісниче найменування засвідчене в рейнфранкській групі діалектів, а саме в гессенському: «*Mengoz Kannengiesser*» (Wetzlar, 1322; Osyug, 93), «*Kanengysser*» (Friedberg, 1361; Arend, 54), «*Gerlachen Kannengizser*» (Arnsburg, 1362; Mulch, 151), «*Hanne kannengießer*» (Frankfurt, 1365; Volckmann, 145), «*Kannengysser*» (Giessen, 1489; Lerch, 51) і пфальцькому говорах — «*Hamman Kannengießer*» (Mainz, 1411; Steffens, 105); також у середньофранкській групі діалектів — у рипуарському: «*Crystiane Kannengiesser*» (Bonn, 1396; Bickel, 258), «*Conradus kannengiesser de Rebeckum*» (Bonn, бл. 1463; там же), «*sollenalle kannengiesser <...> ihre lehrjungen <...> gleich anderen meisteren verthedigen*» (Düren, 1582; FWB, 8, 579) і мозельфранкському говорах — «*Kannengießer*, Hans» (Limburg, 1467; Schöffl, 65). У східносередньонімецькому наріччі найраніші фіксації повної форми знаходимо в сілезькому діалекті: «*Ulrich kannengisser*» (Breslau, 1349; Reichert, 16), «*Gebhard der kannengisser*» (Liegnitz, 1384; Bahlow, 139), «*Stanislaus s. kannengisser*» (Breslau, 1397; Reichert, 108). У подальшому назву конвісара

засвідчено у верхньосаксонському — «Paul *Kannengißer*» (Zwickau, 1423, Hellfritzsich, 125), «Cunrad *Kannengisser*» (Zwickau, 1441; Protze, 296), «Fraw *Kannengissirin*» (Zwickau, 1449; Hellfritzsich, 108), «*Kannengissers eydin*» (Zwickau, 1453; там же), «Peter *Kannengißer*» (Oschatz, 1476; Neumann, 83); тюринзькому — «*Kannengisser*» (Altenburg, 1446; Grünert, 260), «Scheuken, Georg, *Kannengießter*» (Altenburg, 1595; Heinzig, 68) і верхньопрусському діалектах — «das eyn itczlich ratessende bote eynen *kannengisser* und grapengieszer ane vorczog sal metebrenge» (1424; FWB, 8, 579), «von der falscherey und ufsatzes wegun der *kannengisser*» (Ermland, 1435; там же). Свідчення про це ремісниче найменування знаходимо також у верхньосаксонському діалекті: «maister niklos dem *kannengyesser* czwo alt schyssel» (Kronstadt, 1528; там же). В окремих випадках повна назва ремісника фіксується також за межами середньонімецьких наріч. Наприклад, у південнонімецькому діалектному просторі вона занотована в нижньоалеманському — «Johans *Kannengießter*» (Freiburg, 1388; Dziuba, 104) і східнофранкському говорах — «Haman *Kannengiezzer*» (1389; Nied, 81); у нижньонімецькому — в остфальському діалекті в особовій назві однієї людини: «Nickel *Kannengisere*» (Halle, 1427) = «Nickel *Kannengissere*» (Halle, 1430; Zoder, I, 845), яке трохи раніше мало типове нн. *t* замість вн. *s* — «Nickel *Kannengiter*» (Halle, 1421; там же). Є також свідчення з південнонижньофранкського говору: «*Kannengießter*, Hinrich, Brauer am Judensteg» (Neuss, 1501; Merckens, 5, 123), «*Kannengießter*, Rembolt <...> in der Clever Herberge» (Neuss, 1573; там же), що характеризується німецькими діалектологами як перехідна область між нижньонімецькою і верхньонімецькою територіями. Натомість у південнофранкському говорі в особовій назві зафіксовано вже дифтонгізовану форму другого компонента назви ремісника: «Johannes *Kannengeyser* de Lympurg dedit» (Heidelberg, 1401; Zimmermann, 248).

Найраніші свідчення про дисимільовану коротку форму назви ремісника (*Kanngießter*) виявляємо також у середньонімецьких наріччях. У східно-середньонімецькому наріччі вона засвідчена у верхньосаксонському говорі: «*Kanngiser*» (Zwickau, 1438; Hellfritzsich, 125), «Peter *Cangisser*» (Chemnitz, 1466; там же), «Nickel *Kangissers* Seligen» (Zwickau, 1468; там же), «Michel *Kanngisser*» (Zwickau, 1479; там же), «Meister Heinrich der *Kangißter*» (Oschatz, 1499; Naumann, 169), «Andreas *Kangisser*» (Grimma, 1505; там же). Тут зафіксовано цікавий випадок повернення до повної форми назви ремісника після її дисиміляції: «Meister Hans der *Kangisser*» (Oschatz, 1507; Neumann, 169) та «Meister Hanß *Kannengißter*» (Oschatz, 1522; там же). У цьому ж наріччі вона поширена в тюринзькому говорі: «*Kangisser*» (Altenburg, 1455; Grünert, 260), «Reißker, Hanß Heinrich, *Kanngießter*» (Altenburg, 1674; Heinzig, 164). У західно-середньонімецькому наріччі *Kanngießter* засвідчений у гессенському діалекті: «*Kangisser*» (Giessen, 1464; Lerch, 51), «des *kangißter* bruder der kangiß» (Grünberg, 1445; Knauß, 27), «Henne *Kangisser*» (Grünberg, 1475; там же), «Anselm *kangiessers* Witwe <...>» (Frankfurt, 1477; Lübbecke, 11), «eyn *kangiesser* hencken forme» (Frankfurt, 1477; там же), «Joist Kessler in Henrice Kirns hus under den *Kanngiessern* eyn smit zu machen oder darinne zu dengeln nit gestattet» (Frankfurt, 1490; там же, 23), «*Kanngiesser*» (Marburg, 1536; Allmann, 43), «*Kanngießter*» (Marburg, 1550, 1618; там же), «Thomas der *Kanngießter*» (Kassel, 1468–1553; Losch, 17). До середньонімецького діалектного простору належить також наступний запис: «umbe die *kangisser* ... wer on alde kannen schusseln teller andir czenwercke widdir nuwe czumachen

brengrit) (1446; FWB, 8, 579). Цей варіант ремісничого найменування виявлено також в остфальському діалекті: «Heinrich *Kanngießer*» (Hardeggen, 1585; Zoder, I, 845). Тобто території поширення повної та повністю дисимільованої форми фіксації назви конвісара охоплюють два середньонімецькі наріччя і майже повністю збігаються.

Натомість частково дисимільована форма *Kanngießer* фіксується майже виключно в східносередньонімецькому наріччі, де засвідчена в сілезькому: «<...> handwerker der czechen <...> der stad zue Breslaw: creytzemer, cromer, wollenweber <...> kannegisser <...>» (Breslau, 1388; Korn, 84), «Hans *Kanegisser*» (Ratibor, 1424–1461; Huckyel, 90), «Donat der *Kannegisser*» (Arnaul, 1528; Schwarz, 154), «Endres *Kannegisser*» (Ratibor, 1567; Huckyel, 91); верхньосаксонському: «Niclas *Kannegießer*» (Zwickau, 1423; Protze, 290), «Nickel *Kannegisser*» (Zwickau, 1433; там же, 293), «Michel *Kannegiesser*» (Zwickau, 1492; Hellfritsch, 125), «Baltzer *Kannegisser*, Martin *Kannegisser*» (Zwickau, 1496; там же), «Andreas *Kannegießer*» (Grimma, 1493; Naumann, 169) та тюринзькому говарах: «Diezel *Kannegießer*» (Jena, 1444–1447; Apel, 136), «*Kannegießer*, N» (Altenburg, 1450; Ruhland, 335), «*Kannegießer*, Andres» (Altenburg, 1456; там же), «*Kannegießer*, Hans» (Altenburg, 1479; там же), «*Kannegiser*» (Altenburg, 1506; Grünert, 260), «*Kannegießer*, Heinrich, Mälzer» (Erfurt, 1682; Bauer, 49), «*Kannegießer*, Lorentz, Fuhrmann» (Erfurt, 1693; там же, 126). Винятком є північна частина східнофранкського діалекту, що прилягає до тюринзького: «Dhein *Kannegisers sweher*» (Coburg, 1435; Freiherr, 246). Варіантні форми назви конвісара перепліталися не лише територіально, але й в особових іменах одних і тих самих людей, наприклад у верхньосаксонському говорі: «Heinrich *Kangiesser*» (Dresden, 1493; Fleischer, 56) і «Heinrich *Kannegiesser*» (Dresden, 1493; там же), «Heinrich *Kannegisser*» (Dresden, 1500; там же). Цікаво, що в наведених прикладах, за В. Фляйшером, ідеться про ремісника, який виливав гармати¹⁷, що свідчить уже про спорідненість ремесел.

Отже, з лінгвогеографічного погляду всі три різновиди могли бути запозиченими польською мовою і слугувати праобразом для польської назви ремісника, але на *Kanngießer* непрямо вказує одне польське відпрофесійне прізвисько (*Kangisser*), тоді як інші форми фіксації прізвиська перебувають уже під впливом п. *konwi* і відображають відповідно також різні етапи формування не лише відпрофесійного прізвиська, а й назви ремісника. Тому можна констатувати, що їхнє формування відбулося завдяки взаємодії та злиттю німецької форми назви ремісника з виготовлення олов'яного литва *Kanngießer* і форми множини *konwi* (від *konew*), що фіксується з 1437 р. (SSTP, III, 331), а в усному мовленні функціонувало, очевидно, значно раніше. Злиття двох іменників відбувалося упродовж XV ст. в три етапи, про що свідчать різні форми фіксації відпрофесійного прізвиська: 1) субституція *a* > *o* (*Kangisser* > *Kongisser* / *Congysser*), 2) зміна суфікса **-er** на **-ar** (*Kongisser* / *Congysser* > *Kongissar* / *Congissar*), 3) субституція *g* > *w* (*Kongissar* / *Congissar* > *Konwissar* / *Convissar* / *Convyssar* / *Conwysar*), у результаті чого виникло ремісниче найменування *convissar* / *konwisar(z)*. Не погоджуємося з припущенням Е. Еггерса, що початковою польською назвою ремісника міг бути **konwigisarz*, оскільки, на нашу думку, назва конвісара утворена не

¹⁷ Fleischer W. Die Namen der Dresdner Ratsmitglieder bis 1500 // Beiträge zur Namenforschung.— Heidelberg, 1961.— Bd 12.— S. 56.

блискавичним шляхом перекладу рнвн. *kann(en)* польським відповідником, а шляхом поетапного фонетичного зближення і злиття рнвн. *kanngisser* та п. *konwi*, що є відповідником рнвн. *kann(en)*.

Пам'ятки польської мови зберігають також антропонімну форму назви ремісника з *sch* [ʃ] замість *ss* [s], що згодом графічно зображається через *sz* [ʃ]: «*Congischar de Poznania* <...> ipse Iohannes *Congischar*» (Gniezno, Poznań або Włocławek, 1492; SSNO, III, 74), «*Kasper Konvyszar*» (Sądeczczyzna, 1498; Bubak, 1, 300), «*u thegosz Mikołaiia Konwiszarza*» (Sądeczczyzna, 1575; там же) і також передається назві дружини майстра — «*Ursula Congyscharka*» (Sądeczczyzna, 1507; там же, 270). Субституцію *ss* > *sch* відзначаємо вже в німецьких діалектах, зокрема пфальцькому: «*Henkin Kannengyscher*» (Mainz, 1366; Steffens, 105). Вона фіксується також у загальній назві ливаря (Giesser) в гессенському говорі: «*Gischar*» (Marburg, 1610; Allmann, 43), тож не вважаємо це явище польським. Очевидно, основою для цих польських антропонімів слугував незасвідчений рнвн. варіант **kanngischer*, що так само має середньонімецьке походження.

Ще однією формою фіксації відпрофесійного прізвиська є *Kangissz* / *Cangissz*: «*Ad instanciam Nicolaj Kangissz, ciuis cracouiensis* <...> idem Nicolaus *Kangissz*» (Kraków, 1469; SSNO, II, 528), «*Martini Cangissz*» (Sądeczczyzna, 1503; Bubak, 1, 270). Засвідчене відпрофесійне прізвисько *Kangissz* також зберігає кореневе *a*, однак є двоскладовим на відміну від *Kongisser* (*Kongissar*, *Congischar*, *Congysscher*, *Congysser*). Очевидно, вже в польській мові відбувається редукція *e* чи *a* в суфіксі (-*er*/-*ar*) і злиття його з попереднім складом. Також можна припустити, що в основі польського прізвиська — німецька безсуфіксна форма фіксації німецької назви ремісника, що документується в гессенському говорі: «*des kangißer bruder der kangiß*» (Grünberg, 1445; Knauß, 27).

На польському ґрунті назва ремісника і відпрофесійне прізвисько зазнають певних графічних модифікацій. Так, початкове нім. *k* у назві ремісника та прізвиську частково передається через *c*: *convissar*; *Congysser*, *Congissar*, *Convissar*, *Convyssar*, *Conwysar*, *Congischar*; *Congyscharka*. Також у польській мові зникає німецьке подвоєне *ss* на користь *s* чи *ʃ* (*convissar* / *konwisarz* / *konwifars* / *konwyfar*; *Konwissar*, *Convissar*, *Convyssar* > *Conwysar*), що однаково передає один і той самий звук [s], пор.: укр. *конвісар(ь)*, бр. *кон(ь)вісарь*. Німецький звук [ɪ], що на письмі в ранньому нововерхньонімецькому періоді позначається як *ie* чи *i*, у польській мові передається лише через *i*.

Водночас свідками фонетичних перетворень у польській мові є: 1) субституція *a* > *o* (*Kangisser* > *Kongisser* / *Congysser*); 2) субституція *g* > *w* (*Kongissar* / *Congissar* > *Konwissar* / *Convissar* / *Convyssar* / *Conwysar*, *Congischar* > *Konvyszar* / *Konwiszarz*); 3) часткова субституція *i* > *y* (*convissar* / *konwisarz* / *konwifars* > *konwyfar*; *Kongisser* > *Congysser*, *Convissar* > *Convyssar* / *Conwysar*, *Konwiszarza* > *Konvyszar*, *Congyscharka*). Морфологічна зміна відбулася в суфіксі -*er*, що змінюється на -*ar(z)*/-*ars* (*convissar* / *konwisarz* / *konwifars*; *Kongisser* / *Congysser* > *Kongissar* / *Congissar*).

Після численних перетворень (*a* > *o*, *g* > *w*, *i* > *y*, *ss* > *s*, -*er* > -*ar*) назва ремісника з виготовлення олов'яного литва з польської мови поширюється в білоруську (*кон(ь)вісарь*) та українську мови (укр. *конвісар(ь)*), тобто з початкових звуків залишилися лише приголосні *k* (*k*), *n* (*n*), *c* (*ss*), *p* (*r*). У білоруській мові сюди також відносимо реалізацію *u* як [i], натомість в українській мові — як [и]. У білоруській мові твердість приголосних *p* і частково *n*

позначається додатково через *ъ*, в українській мові *p* частково пом'якшується і передається на письмі через *ь*. До особливості адаптації в українській мові належить субституція *c > ц* у родовому відмінку: *конъвѣса(p)* і *конъвѣцарä*.

Єдина фонетична зміна в німецькій мові, яка передалася польським особовим назвам і назві дружини ремісника, це субституція *ss > sch* в інтервокальній позиції: *kanngisser > *kanngischer* (*Congischar, Konvyszar, Konwiszarza, Congyscharka*).

Отже, можна стверджувати, що у слов'янських мовах поширилися як апелятив та антропонім дві німецькі варіантні форми назви ремісника з виготовлення олов'яного литва: рнвн. *kanngisser* (> п. *convissar > konwisarz / konwifars / konwyfar > укр. конвисар(ь), бр. кон(ъ)висаръ; Kangisser, Kongisser (Congysser), Kongissar (Congissar), Konwissar (Convissar, Convyssar, Conwysar, бр. Конвисаръ) і *kanngischer* (п. *Congischar, Konvyszar Konwiszarz, Congyscharka*). Перша з них засвідчена в двох середньонімецьких наріччях, а друга — лише в західносередньонімецькому. У польській мові перший компонент *Kann-* поступово змінюється під впливом п. *konwi*. Щодо *Kangissz / Cangissz* немає певності, що в основі прізвиська лежить безсуфіксна форма *kangiß* або *kanngisser*.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- ДМАМЮ — Документы Московского архива министерства юстиции / Сост. М. В. Довнар-Запольский.— М., 1897.—Т. 1.— 596 с.
- ГСБМ — Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Рэд. А. М. Булыка.— Мінск, 1985–2013.—Вып. 1–33.
- ІСУЯ — *Тимченко Є.* Історичний словник українського язика. —Х. ; К., 1930–1932.—Т. 1–2.
- КСУМ — Картотека словника української мови XVI — першої пол. XVII ст. Зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича у Львові.
- КТ — Картотека історичного словника українського язика. Зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича у Львові.
- ЛРК — Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. / Підгот. до вид. О. М. Маштабей, В. Г. Самійленко, Б. А Шарпило.— К., 1991.— 222 с.
- СУМ XVI–XVII — Словник української мови XVI — першої половини XVII ст. / Ред. Д. Гринчишин, М Чікало, Г. Войтів.— Л., 1994–2013.— Вип. 1–16.
- Allmann — *Allmann G.* Familiennamen Marburger Handwerker und ihres beruflichen und gesellschaftlichen Umkreises (1500–1850). — Gies-sen, 1989. —174 S
- Arend — *Arend M.* Die Personennamen des Friedberger Urkundenbuches. Inaug.-Diss. zur Erlangung der Doktorwürde.— Bonn, 1934.— Bd 1.— 146 S.
- Bahlow — *Bahlow H.* Liegnitzer Namenbuch : Familiennamen, gedeutet aus den Quellen des Mittelalters.— Lorch, 1975.—160 S.
- Bauer — *Bauer M.* Bürgerbuch der Stadt Erfurt 1670–1760.— Marburg, 2002.—536 S.
- Bickel — *Bickel H.* Beinamen und Familiennamen des 12. bis 16. Jahrhunderts

- im Bonner Raum.— Bonn, 1978.— 444 S.
- Bubak — *Bubak J.* Słownik nazw osobowych i elementów identyfikacyjnych Sądecczyzny XV–XVII w. (imiona, nazwiska, przezwiska).— Kraków, 1992.— Cz. 1–2.
- Dziuba — *Dziuba B.* Familiennamen nach Freiburger Quellen des 12.–15. Jahrhunderts.— Freiburg, 1966.—196 S.
- Fleischer — *Fleischer W.* Die Namen der Dresdner Ratsmitglieder bis 1500 // Beiträge zur Namenforschung.— Heidelberg, 1961.— Bd 12. — S. 44–87.
- Freiherr — *Freiherr K., Werburg A.* Das älteste Coburger Stadtbuch 1388–1453. — Neustadt an der Aisch, 1977.— 450 S.
- FWB — Frühneuhochdeutsches Wörterbuch / Hrsg. von R. A. Anderson, U. Goebel, O. Reichmann.— Berlin ; New York, 1989–2017.— Bd 1–11.
- Heinzig — *Heinzig Fr., Köhler W., Mattis H.* Die Bürgerbücher der Stadt Altenburg in Thüringen 1512–1700.— Marburg, 2008.— 280 S.
- Grünert — *Grünert H.* Die altenburgischen Personennamen.— Tübingen, 1958.—571 S.
- Hellfritzsich — *Hellfritzsich V.* Personennamen Südwestsachsens. Die Personennamen der Städte Zwickau und Chemnitz.— Leipzig, 2007.—702 S.
- Hyckel — *Hyckel G.* Die Ratiborer Metallhandwerker: ein Beitrag zur Kulturgeschichte von Ratibor Stadt und Land.— Warendorf; Ems, 1957.— 94 S.
- Kart. XVII–XVIII — Kartoteka Słownika języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku.— <http://www.rcin.org.pl/publication/20029>.
- Knauß — *Knauß O.* Die Entstehung der Grünberger Familiennamen. — Gießen, 1940.—107 S.
- Korn — *Korn G.* Schlesische Urkunden zur Geschichte des Gewerberechts insbesondere des Innungswesens aus der Zeit vor 1400.— Breslau, 1867.—137 S.
- Lerch — *Lerch Fr.* Die Giessener Familiennamen bis 1660. Ihre Entstehung und Bedeutung.— Giessen, 1981.—142 S.
- Losch — *Losch Ph.* Altkasseler und althessische Familiennamen: ein Register zu Stölzels Casseler Stadtrechnungen 1468–1553.— Kassel, 1939.— 19 S.
- Lübbecke — *Lübbecke Fr.* Fünfhundert Jahre Buch und Druck im Frankfurt am Main.— Frankfurt am Main, 1948.— 463 S.
- Merckens — *Merckens H.* Neusser Bürger // Mitteilungen der Westdeutschen Gesellschaft für Familienkunde.— 1975–1976.— Bd 27. H. 2.— S. 44–47; H. 3.— S. 65–67; H. 5.— S. 123–127; H. 6.—S. 149–151; H. 7.— S. 182–185.
- Mulch — *Mulch R.* Arnburger Personennamen. Untersuchungen zum Namenmaterial aus Arnburger Urkunden vom 13.–16. Jahrhundert.— Darmstadt ; Marburg, 1974.— 420 S.
- Naumann — *Naumann H.* Die Personennamen der Stadt Grimma/Sachsen. — Berlin, 2003.—199 S.
- Neumann — *Neumann I.* Die Familiennamen der Stadtbewohner in den Kreisen Oschatz, Riesa und Grossenhain bis 1600.— Berlin, 1981.—242 S.
- Nied — *Nied E.* Fränkische Familiennamen urkundlich gesammelt und sprachlich gedeutet.— Heidelberg, 1933.—159 S.

- Osygus — *Osygus K.* Die Personennamen des Wetzlarer Urkundenbuches. Inaug.-Diss. zur Erlangung der Doktorwürde.— Bonn, 1949.— Bd 1.— 193 S.
- Protze — *Protze H.* Das älteste Zwickauer Stadtbuch (1375–1481) und seine Sprache.— Frankfurt [u.a.], 2008.—319 S.
- Reichert — *Reichert H.* Die deutschen Familiennamen nach Breslauer Quellen des 13. und 14. Jahrhunderts.— Breslau, 1908.—192 S.
- Ruhland — *Ruhland W., Riehm H.* Häuserbuch der Stadt Altenburg in Thüringen 1450–1865 : Die Innenstadt.— Marburg, 2005.— 503 S.
- Schöff — *Schöffl S. A.* Die Limburger Familiennamen von 1200 bis 1500. — Frankfurt am Main [u.a.], 1993.—276 S.
- Schwarz — *Schwarz E.* Sudetendeutsche Familiennamen des 15. und 16. Jahrhunderts.— München, 1973.— 373 S.
- ŚlP XVI — *Słownik polszczyzny XVI wieku / Red. M. R. Mayenowa, F. Peplowski, K. Mrowcewicz, P. Potoniec.*— Wrocław ; Kraków; Warszawa, 1966–1976.—T. 1–10.
- SSNO — *Słownik staropolskich nazw osobowych / Red. W. Taszycki.*— Wrocław ; Kraków ; Warszawa, 1965–1985.—T. 1–7.
- SSTP — *Słownik staropolski / Red. S. Urbańczyk i in.*— Wrocław ; Kraków; Warszawa, 1958–1993.— T. 1–10.
- Steffens — *Steffens R.* Die alten Berufe des Mainzer Raumes im Spiegel vor allem der Familiennamen (spätes Mittelalter und frühe Neuzeit) // *Mainzer Zeitschrift.*—1991.— N 86.— S. 83–137.
- Symanzik — *Symanzik B.* Die alt- und mittelpolnischen Handwerkerbezeichnungen : Onomasiologisch-semasiologische Studien unter Berücksichtigung wissenschaftlicher Aspekte.— Münster ; Hamburg, 1993.— 439 S.
- Volckmann — *Volckmann E.* Alte Gewerbegassen : deutsche Berufs-, Handwerks-, und Wirtschaftsgeschichte älterer Zeit.— Würzburg, 1921.— 354 S.
- Zimmermann — *Zimmermann K.* Der Heidelberger Rotulus aus dem Jahre 1401 : Studien zu den Personennamen.— Heidelberg, 1996.— 417 S.
- Zoder — *Zoder R.* Familiennamen in Ostfalen.— Hildesheim, 1968.— Bd 1.

(Львів)

T. B. PYTS

GERMAN NOUN DENOTING PEWTERER AS MIRRORED IN POLISH, UKRAINIAN AND BYELORUSSIAN WRITTEN MONUMENTS

The paper is dedicated to the research of name of the pewterer in German, Polish, Ukrainian, Byelorussian and Russian. The history of research of this handicraft name is considered here, their sources, the history of their spread and the proces of formation in the Slavonic languages are studied on the basis of written recollection of the XIV–XVII centuries.

Keywords: handicraft name, loan word, assimilation, German dialect, history of language, languages in contact.